

Methods, techniques, and tools of education in folk pedagogy

Mavlyuda MUTALIPOVA¹

Alfraganus University

ARTICLE INFO

Article history:

Received December 2024

Received in revised form

15 December 2024

Accepted 20 January 2025

Available online

15 February 2025

Keywords:

folk pedagogy,
education of a harmoniously
developed generation,
maturity,
virtue,
upbringing,
example,
encouragement,
folk games and toys,
oral folk art.

ABSTRACT

The content of the article reflects the issues of education of a harmoniously developed generation in the origins of folk pedagogy. A number of methods, techniques and means of education that exist in folk pedagogy were mentioned in order to instill in the upbringing of young people the positive qualities inherent in our people, and to protect or rid them of vices.

We are also talking about methods such as teaching, setting an example, encouraging, and their positive forms, which our people have used for centuries.

2181-1415/© 2025 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol6-iss1/S-pp302-308>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Xalq pedagogikasida tarbiya metodlari, usul va vositalari

ANNOTATSIYA

Kalit soʻzlar:

xalq pedagogikasi,
barkamol avlod tarbiyasi,
kamolot,
fazilat,
oʻgit-nasihatchilik,
ibrat-oʻrnak koʻrsatish,
ragʻbatlantirish,
xalq oʻyinlari va
oʻyinchoqlar,
xalq ogʻzaki ijodi.

Ushbu maqola mazmunida xalq pedagogikasi manbalarida barkamol avlod tarbiyasi, uning kamolotiga oid masalalar oʻz aksini topgan.

Xalqimizga xos boʻlgan ijobiy fazilatlarni yoshlar tarbiyasiga singdirish va illatlardan yiroq tutish yoki xoli qilish boʻyicha xalq pedagogikasida mavjud boʻlgan qator tarbiya metodlari, usul va vositalari haqida soʻz yuritilgan. Xalqimiz asrlar davomida qoʻllab kelgan oʻgit-nasihatchilik, ibrat-oʻrnak koʻrsatish, ragʻbatlantirish kabi metodlar va ularning ijobiy shakllari qator misollar bilan yoritib berilgan.

¹ Alfraganus University. Tashkent, Uzbekistan. E-mail: mutalipovamavlyuda@gmail.com

Методы, приемы и средства воспитания в народной педагогике

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

народная педагогика, воспитание гармонично развитого поколения, зрелость, добродетель, воспитание, пример, поощрение, народные игры и игрушки, устное народное творчество.

В статье рассматриваются вопросы воспитания гармонично развитого поколения через призму народной педагогики. Анализируются традиционные методы, приемы и средства воспитания, направленные на формирование у молодежи положительных качеств, присущих нашему народу, а также на предотвращение или искоренение негативных явлений. Особое внимание уделяется таким методам, как поучение, подача примера и поощрение, а также их позитивным формам, которые использовались на протяжении веков.

KIRISH

O'zbek xalqi va uning madaniy-ma'rifiy taraqqiyoti asrlar davomida rivojlandi, tarbiya g'oyalari turli davrlardagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlar mohiyatini o'zida mujassamlashtirdi. Xalqimiz yaratgan ana shu ma'rifiy fikr va g'oyalar, ta'lim-tarbiyaga oid boy meros minglab avlodlarni umuminsoniy fazilatlar ruhida tarbiyaladi. Demak, ajdodlarimiz merosi bo'lgan xalq pedagogikasini xalq donishmandligi va odobnomasining nodir sohasi deyilishi bejiz emas.

Bu esa o'z navbatida talabalarni xalqimizning farzand tarbiyasiga oid ma'naviy merosi bilan tanishtirish zaruratini ta'kidlaydi.

METODOLOGIYA

Xalq pedagogikasi barkamol avlod tarbiyasi, uning kamolotiga oid barcha masalalarni o'zida mujassam etgan. Shunga ko'ra barkamol shaxs vatanparvarlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, ahillik, ilm va kasb-hunarga mehr-muhabbat, adolatlilik, ziyraklik, tashabbuskorlik, e'tiqod va sadoqatlilik, oqibatlilik, odoblilik kabi fazilatlarga ega bo'lishi, shu bilan birga chuqur ilm egallashi, vaqtning qadriga yetishi, xalq udumlari va milliy urf-odatlarini yaxshi bilishi va qadrlashi, diniy ta'limotlarni to'g'ri tushunishi, muomala odobi va kiyinish madaniyatiga rioya qilishi lozimligi uqtirilgan.

Bu fazilatlarning aksi bo'lgan nodonlik, badxulqlilik, manmanlik, qo'rqqoqlik, yolg'onchilik, odobsizlik, insofsizlik, sabrsizlik, baxillik, kibru-havo, hasadgo'ylik, farosatsizlik kabi illatlardan xoli bo'lishi talab etilgan. Ana shu ijobiy fazilatlarni yoshlar tarbiyasiga singdirish va illatlardan yiroq tutish yoki xoli qilish bo'yicha xalq pedagogikasida qator tarbiya metodlari, usul va vositalari mavjud.

O'git-nasihatchilik, ibrat-o'rnak ko'rsatish, rag'batlantirish va qoralash kabi metodlarni xalqimiz asrlar davomida qo'llab kelgan bo'lib, uning quyidagi ijobiy shakllari mavjud:

- tushuntirish;
- o'rgatish, mashq qildirish;
- odatlantirish;
- kun tartibini rejalashtirish;
- yaxshi xislat va ishlarga undash;
- iltimos qilish;
- istak bildirish;
- maqtash;

- rahmat aytish, minnatdorchilik bildirish;
- ma'qullash;
- olqish aytish;
- duo qilish;
- alqash;
- tasalli berish;
- mukofotlash, taqdirlash;
- ishonch bildirish;
- oqlash;
- vasiyat qilish;

Shuningdek, xalq pedagogikasida o'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalashda quyidagi holatlar qoralanadi:

- ta'qiqlash, ma'n etish;
- buyurish;
- ta'na, o'pka-gina qilish;
- talab qilish;
- uyaltirish;
- yolvorish va ko'ndirish;
- tanbeh berish;
- majbur qilish;
- nafrat bildirish;
- masxara qilish;
- duoyibad qilish;
- koyish va qarg'ash;
- ayblash va uyaltirish;
- oq qilish;
- ont-qasam ichirish;
- aybiga iqrор qildirish;
- ishonchsizlik bildirish;
- zarda qilish;
- ko'r-ko'rona ishonish;
- yomonlash va vaysash;
- urishish;
- qo'rqitish;
- gapirmasdan qo'yish;
- jismoniy jazo berish va h.

Hayotning mazmunini to'g'ri tushuntirish, farzandlarga odob-axloqni o'rgatish, ezgu ishlarga odatlantirishda xalq pedagogikasining yuqorida ta'kidlangan tarbiya metodlaridan foydalanilgan. O'git va nasihat metodi xalq og'zaki ijodining turli janrlarida o'z aksini topgan. Masalan:

- Yaxshi bo'lsang kelinchak, bo'la ko'rma erinchak.
- Eling senga cho'zsa qo'l, unga doim sodiq bo'l.
- Ko'kka boqma, ko'pga boq.
- Mehnat qilsang yasharsan, katta-katta osharsan.
- Yo'qni borday qil, borni bolday qil.
- Yaxshilik qilsang, yashir, yaxshilik ko'rsang, oshir.
- Obro' topaman desang – kamtar bo'l.

Ko'rib turganimizdek, maqollardagi odob-axloq mazmuni o'git-nasihat tarzida berilgan. Xalq dostonlarida ham tarbiyaning bu shaklini ko'plab uchramiz. Masalan, "Erali va Sherali" dostonida ustoz o'z shogirdlariga quyidagicha nasihat qiladi:

*Yaxshilikdan ajratmasin dilingni,
Ham yaxshilik ustun qilar qo'lingni,
Miskinlarga sarf ayla, ber pulingni,
Men sening qurboning bo'lay, Erali.
Kuch-quvvating g'oyiblardan tilagin,
G'ariblarning manglayini silagin,
Sen ulardan oltin-duo tilagin,
Duo oltin bo'lar, bilgin Erali.*

Tarbiya metodlari ichida eng ko'p qo'llanadigan turi bu namuna, ibrat ko'rsatish, ya'ni o'rnak bo'lishdir. Buni ikki xil yo'nalishda amalga oshirish mumkin. Birinchisi, yaxshi fazilatlarga ega bo'lgan insonlarning ibratli jihatlarini ko'rsatish orqali undan o'rnak olishga undalsa, ikkinchisi salbiy axloqli kishilarning nojo'ya ishlarini ko'rsatish bilan undan nafratlanishga o'rgatiladi. Buyuk allomalar va mutafakkirlarning hayot yo'li bizga doim ibrat maktabi bo'lib qoladi. Chunonchi, oiladagi kattalar ham o'z farzandlari uchun doimo o'rnak ko'zgusi bo'lmoqliklari kerak. Chunki bola barcha yaxshi fazilatlarni ham, yomon illatlarni ham eng avvalo oiladan o'rganadi, zero xalqimiz "Qush uyasida ko'rganini qiladi", deb bejiz aytmagan.

Xalq pedagogikasidagi rag'batlantirish metodiga maqtash, ma'qullash, alqash, mukofotlash kabi shakllarni kiritishimiz mumkin. Bolalarning yaxshi fazilat ila amalga oshirgan ibratli ishlari kattalar tomonidan ma'qullansa, maqtalsa, olqishlansa, rahmat aytilsa, alqansa va imkon doirasida taqdirlansa, ular yanada yaxshi xislatlarga ega bo'lishga, yaxshi ishlarni bajarishga harakat qiladilar. Bunga o'zbek xalq og'zaki ijodidan ko'plab misollar keltirishimiz mumkin. Asar qahramonlari xalqni zolimning zulmidan qutqarib xalqning olqishi va rahmatiga sazovor bo'lganligi, munosib taqdirlanganligi haqidagi ertak, rivoyat, afsona, asotir va dostonlar behisob. Maqtash, alqash paytida:

- "Tarbiya bergan ota-onangga rahmat";
- "Ta'lim bergan ustozingga rahmat";
- "Ustozdan ibrat olgan aqlaringga rahmat";
- "Barakalla, o'g'lim, qizim";
- "Aqlu-hushing, idrokingga ofarin";
- "Oqilaligingga tahsinlar bo'lsin" kabi jumlar ishlatiladi.

Asosan yoshi ulug'lar, ota-onalar farzandlarining ijobiy ishlaridan minnatdor bo'lishganda o'zlarining chuqur ichki istak va niyatlarini alqash orqali amalga oshirganlar. Keyinchalik bu istak-niyatlarini Ollohdan so'raydigan bo'lganlar va shu tariqa alqash-duolar yuzaga kelgan, alqashdan oldin "ilohim" so'zi ishlatila boshlangan. Quyida alqash-duolarga misollar keltiramiz:

- (ilohim) umringdan baraka top;
- qo'ling dard ko'rmasin (dard ko'rma);
- tani-joning sog' bo'lsin;
- tuproq olsang oltin bo'lsin;
- uying bug'doyga to'lsin;

- topganing to‘yga buyursin;
- fayz-barakangni bersin;
- farzandlaringni huzur-halovatini ko‘r;
- ulug‘ martabalar nasib qilsin;
- qasd qilganlar past bo‘lsin, yer bilan yakson bo‘lsin;
- yaxshi kunlarga yetkazsin;
- ko‘p bersin, ko‘l bersin, keng fe‘l, ketmas davlat bersin va h.

Xalq og‘zaki ijodining ko‘plab janrlarida xalq orzu qilgan, el-yurt va hukmdorlar topshirig‘ini o‘zining mardligi va matonati, donishmandligi bilan ado etgan obrazlarning mukofotlanganliklari haqida bayon qilinadi. Bu asarlardagi “...Barakalla, seni o‘stirgan ota-onanga rahmat”, – deb, ustidan tillo, javohirlar sochibdi; “Podsho uch kunu-uch tun to‘y-tomosha qilib, qizini bahodirga uzatibdi”; “...Uni jasorati va mardligi uchun shaharga hokim (yoki vazir) etib tayinlabdi”; “Tila tilagingni, – debdi va barcha tilaklarini bajo aylabdi,” – kabi jumalalarda o‘z aksini topgan.

Farzandlarni yaxshi xulqi-odobi, yaxshi o‘qishi, umuman, yaxshi inson bo‘lib yetishi uchun alqash, maqtash, rahmat aytish, duo qilish, yaxshi tilak-istak, niyat bildirish, rag‘batlantirish va mukofotlash hozirgi kunda ham keng qo‘llanadi, chunonchi yoshlarni shunday chiroyli alqash-duolarga mos qilib tarbiyalash bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Xalqimizda bola tarbiyasida qarg‘ish asosan xotin-qizlar tomonidan ishlatiladigan zararli tarbiya metodi hisoblanib kelingan.

“Qarg‘ishlar duch kelgan katta-kichikni goh suvda cho‘ktirib o‘ldirsa, goh do‘zaxning yetti kudasida kuydiradi. Ba‘zilari odamxo‘r devlarga duch keltirsa, ba‘zilari ona sutini og‘zidan keltiradi.”

Xalqimizda qarg‘ish va duo – olqishning ta‘siri, ya‘ni uning “tegishi” haqida ham qator iboralar bor. Qarg‘ish olganlar haqida “Falonchini qarg‘ish urgan”; alqash olganlar haqida esa “Falonchi kam bo‘lmaydi, chunki ota-onasining (xalqining, ustozining) duosini olgan” deyishadi. Qarg‘ishning zarari va olqish – duolarning ahamiyati quyidagi maqollarda o‘z aksini topgan:

- qarg‘ish yaralaydi, olqish davolaydi;
- kiyim dog‘i ketar, qarg‘ish dog‘i ketmas;
- otilgan o‘qdan qo‘rqma, qarg‘ishdan qo‘rq;
- olqish yaxshiga, qarg‘ish yomonga;
- dili to‘g‘ridan olqish chiqadi, dili qing‘irdan qarg‘ish;
- el qarg‘asa, tog‘ qulaydi, el alqasa bog‘ bo‘ladi;
- ota-ona olqishi o‘t-suvga oldirmas,
- ota-ona qarg‘ishi chohga tiqmay qoldirmas.

Demak, xalq an‘anaviy tarbiya usulining bosh shiori: “Olqish olgan omondir, qarg‘ish olgan yomondir.”

Darhaqiqat, qarg‘ish ishlatgan ota-ona va kattalarning obro‘si yo‘qoladi, ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi mehribonlikka putur yetadi, oila ahilligiga darz ketadi. Ayniqsa, ota-ona qarg‘ab, oq qilsa, uning oqibati har ikkala tomon uchun yomon bo‘ladi. Xalqimizning “Ura bersang eti qotar, qarg‘ay bersang beti qotar” degan maqoli ham qarg‘ishning zararini ta‘kidlaydi. Demak, qarg‘ishlarni umuman nutqdan chiqarib tashlash va ayniqsa bola tarbiyasida ishlatmaslik zarur.

Xalq pedagogikasida, uning manbalarida jismoniy jazo tarbiyaviy ta'sir ko'rsatuvchi vosita sifatida aslo uchramaydi, aksincha jismoniy jazo yomon oqibatlariga olib kelishi ta'kidlanadi. Lekin xalq pedagogikasi tarixida tarbiya nuqtai nazaridan jismoniy jazoning shapaloq urish va quloq cho'zish shakllari ishlatilgani ma'lum.

Xalqimiz tarbiyaning turli metod va shakllarini amalga oshirishda xilma-xil tarbiya vositalaridan foydalanganlar. Xususan, xalq o'yinlari va o'yinchoqlar, xalq og'zaki ijodi, tabiat va inson munosabatlari, xalq tabobati xususiyatlari, turli to'y-tomosha marosimlari, sayil, yig'in, bazm, bayramlarda kattalar va bolalarning birgalikdagi ishtiroki, gap-gashtak va ulfatchilik, choyxona gurungi, aza ma'rakalari, uzoq safarga va ovga chiqish va h.

Tarbiya vositalaridan biri bo'lgan bolalar o'yinlarining o'z qoidalari bo'lgan. Shu qoidaga rioya qilmagan bolalarni "o'yin buzuvchi" deb o'yindan chetlatishgan. Ya'ni o'yin jarayonida bolaning yaxshi va yomon jihatlari namoyon bo'lgan. E'tibor bersangiz, tarbiya vositalarining barchasi ko'pchilik ishtirokida amalga oshiriladi va shubhasiz, bu juda muhim tarbiyaviy ahamiyat kasb etadi. Bunday bayram, sayil, gap-gashtak, yig'inlarda bolalarning yaxshi va yomon xatti-harakati ko'pchilikning ko'z o'ngida namoyon bo'ladi va shu ko'pchilik tomonidan baholanadi. Ota-onalar o'z farzandlari tarbiyasiga oid xulosalar chiqaradilar. Farzandlarning odob-axloqi haqidagi yaxshi fikrlar ota-onani quvontirsa, aksincha farzandining xulqi haqidagi ta'na va isnodlar ularni tashvishga soladi. Bunda keksalar, ota-onalar: "Bolam, bu yurish-turishingni ko'rganlar, gap-so'zingni eshitganlar nima deydi?", "Mahalladagilardan uyat emasmi?", "Bizni uyatga(isnodga) qo'ydingku (sharmanda qildingku)", – deb aziyat chekishadi.

O'smir yoshdagi bolalarning choyxona gurungi, gap-gashtaklarining ham o'ziga yarasha qoidasi bor. Bu choyxonaga navbat bilan taklif qilish, o'rtoqlari bilan samimiy muomalada bo'lish, so'zlovchi gapini bo'lmaslik, navbat bilan gapirish, navbat bilan choy quyish, choyni o'ng qo'l bilan uzatish, noz-ne'matlarni teng baham ko'rish, dasturxonga undash va hokazolardir. O'smirlarning yaxshi fazilatlarini ham, yomon xulqi ham bu yig'inlarda namoyon bo'ladi. Kattalarning o'git-nasihatlarini olib, ulfatchilikda qatnashgan o'smirlar odob qoidalarini yaxshi o'zlashtirib oladilar.

Xalq pedagogikasida tarbiya vositalaridan yana biri mehmondorchilikdir. Marosim, yig'in, to'y-tomosha, gap-gashtak, choyxona gurungining barchasi mehmondorchilikni o'z ichiga oladi. Mehmondo'stlik xalqimiz hayotiga singib ketgan eng yuksak kishilik fazilatlaridan iborat bo'lib, yoshlar tarbiyasida eng muhim tarbiya vositasi sifatida xizmat qiladi. Xonadon mezbonlari mehmonning ko'nglini olish, xursand qilish uchun eng yaxshi idish-tovoqlarni ishlatadilar, tansiq taomlar pishiradilar. Mehmondo'stlikning o'ziga xos qoidalari bolalarga pand-nasihat, maslahatlar berish orqali, shaxsiy ibrat-o'rnak ko'rsatib yoshligidan o'rgatib kelinadi.

XULOSA

Muxtasar qilib aytganda, xalqimiz yuqoridagi kabi tarbiya metodlari, shakllari va vositalari orqali yosh avlodni ahloqiy tarbiyalab, insoniy fazilatlariga o'rgatganlar. Hayotning mazmunini to'g'ri tushuntirish, farzandlarga odob-axloqni o'rgatish, ezgu ishlarga odatlantirishda xalq pedagogikasining yuqorida ta'kidlangan tarbiya metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Zero, xalqimizning tarbiya borasida to'plagan tajribalari hech qachon o'z ahamiyatini va dolzarbligini yo'qotmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Хошимов К., Очил С. Ўзбек педагогикаси антологияси. – Т.: Ўқитувчи, 1995.
2. Муродов М. ва б. Этномаданият. Ўқув қўлланма. – Т.: Адолат, 2003.
3. Волков Г.Н. «Этнопедагогика».-Т.; «Фан», 2000
4. Муталипова М.Ж. Халқ педагогикаси. Ўқув қўлланма.–Т.: “Фан ва технологиялар”, 2016й.
5. Тарасова С.И. Основы народной педагогики: учебное пособие для вузов. – Москва, Юрайт, 2023.-158.
6. Муталипова М.Ж. Халқ педагогикаси ва педагогик маданиятнинг ўзаро таъсири ва уйғунлиги. ТА’ЛИМ FIDOYILARI. Илмий –услубий журнал. 1-сон,1-жилд, 1-қисм, 2024 й., 212- 219 б.